

ПЕРЕКЛАДИ

Theophan Prokopovych IN UNIVERSAM PHILOSOPHIAM PROOEMIUM

Теофан Прокопович ВСТУП ДО ЗАГАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ*

© М. Симчич, переклад з латини і критичне видання тексту, 2020

*Критичне видання тексту Теофана Прокоповича здійснене у межах проекту Ягелонського університету «Polonica philosophica orientalia». Складаю щиру подяку за допомогу в роботі над перекладом к. філос. н. Ярославі Стратій та д. філос. н. Олегу Хомі (*прим. перекладача*).

/P-2/ /K-4v/

Prooemium

Ne viae ignarus iter susciperes, studiose philosophiae auditor, operae pretium¹ visum est paucis te de philosophia deque nostro instituto praemonere, eorumque notitiam praemittere, quae, ut in omni alia, tum in hac etiam nobilissima facultate, ad prospere et ex voto procedendum proficiendumque² facem³ praeferunt⁴ et quandam veluti viam sternunt, qualia fere sunt facultatis nomen, natura, finis, distributio, praeterea operis ordo totiusque ratio instituti.

De his itaque breviter aliqua dicenda sunt.

Philosophiae etymologia⁵

Et quantum ad nomen attinet, idem philosophia Graecis, quod Latinis amor seu studium sapientiae sonat; et philosophus sapientiae amicum, studiosum, amantem denotat.

Nomen istud auctori⁶ Pithagorae⁷ tribuitur, olim⁸ enim, qui magnarum rerum cognitione pollere, caeterisque doctrina et eruditione praestare videbantur, eos Graeci⁹ σοφός¹⁰, id est sapientes, nuncupabant.

Pithagoras autem, cum apud Leontium Regem Phliasiorum¹¹ docte et copiose disseruisset, interrogatus ab eo, quam nam artem profiteretur, et qua potissimum in re sapiens esset, respondisse fertur, se non esse σοφόν¹² sive sapientem, solius Deo id nomen convenire, se vero *philosophum*, id est sapientiae amantem, esse.

Novum hoc nomen ut plus modestiae et minus invidiae habere visum est, ita a caeteris quoque sapientiae sectatoribus usurpari coepit¹³ et late increbruit.

Nec solum a pithagoreis, sed etiam a platonis, eleaticis¹⁴, megarensibus, cynicis, peripatheticis¹⁵ posterisque¹⁶ omnibus ad haec usque nostra saecula communiter est usitatum. Mihi certe vel sola haec modestissimi tituli excogitatio luculenter testari videtur, /P-2v/ quanta sapientiae vir ille fuerit, quem cum sua oratio sapientem ostenderet, abstinens ipse ab arroganti¹⁷ nomine sapiens audire ultro noluit.

Et haec de nomine Philosophiae.

Prima definitio philosophiae¹⁸

Definitionem non unam omnes, sed varii varias tradidere.

Et alii quidem definierunt philosophiam *per amorem sapientiae*, quae tamen explicatio non tam naturam, quam nomen ejus exponit.

Neque enim sapientia in voluntate sita est, in qua amor sedem suam habet, sed in intellectu, cujus est sapere et¹⁹ intelligere.

¹ pretium] praecium K ² proficiendumque] proficiendum K ³ facem] pacem K ⁴ praeferunt] proferunt K
⁵ Philosophiae etymologia] Philosophia<e> ethymologi<a> P marg. : <Philosoph>ae <ety>mologia
marg. K ⁶ auctori] om. K ⁷ Pithagorae] Pithagoras K ⁸ olim] et K ⁹ Graeci] Graecis K ¹⁰ σοφός]
sophus P ¹¹ Phliasiorum] Phiasiorum K ¹² σοφόν] sophon P ¹³ coepit] caepit P : cepit K ¹⁴ eleaticis
] eleaticis K ¹⁵ peripatheticis] peripatheticis K ¹⁶ posterisque] om. K ¹⁷ arroganti] arrogante K
¹⁸ Prima definitio philosophiae] Definitio philosophiae marg. K: <Pri>ma definitio philosophiae marg. K
¹⁹ et] om. K.

Вступ

Щоб ти, ревний до філософії слухачу, не розпочав [свій] шлях, не знаючи дороги, видається вартим тобі спершу трохи зосередити увагу на [самій] філософії та нашому задумі, і спочатку взятися за знайомство із ними, що в цій найшляхетнішій дисципліні, як і в усякій іншій, виявляється смолоскипом для успішного й породженого прагненням поступу та просування вперед і ніби вимощує деяку дорогу, що нею є зазвичай назва, природа, мета, розподіл дисципліни, а крім того структура опусу й основа задуму як цілого.

Отже, щось має бути сказано коротко про них.

Етимологія філософії

Що стосується назви, то «філософія» грецькою означає те саме, що латиною – любов або прагнення мудрості; а «філософ» позначає друга, ревнителя, любителя мудрості.

Авторство цієї назви приписують Пітагору, адже колись ті, хто мали, як виглядає, силу пізнавати великі речі й випереджали інших за вченістю й ерудицією, у греків нарікалися софос, тобто мудрецами.

Та коли Пітагора, який вчено і змістовно наставляв за правління Леонта Фліунтського, запитали, яким є його ремесло й у чому він найбільше обізнаний, кажуть, [Пітагор] відповів, що є не софос, тобто мудрий, бо це ім'я лише Богові підхоже, а «філософ», тобто любитель мудрості.

Коли побачили, що в цій новій назві більше скромності й менше заздрості, її почали вживати інші прихильники мудрості, і вона поширилася далі.

Не тільки пітагорійці, але й платоніки, елеати, мегарці, кініки, перипатетики й усі після них аж до нашого часу сукупно вживають її.

Мені принаймні здається, що навіть один згаданий винахід скромнішого титулу чудово підтверджує, яким мудрим мав би бути цей муж, що, виявляючи мудрість у своєму висловлюванні, сам так утримувався від зухвалого імені «мудрий», що нічого більше не хотів слухати.

І це – щодо назви філософії.

Перше визначення філософії

Не приймають всі одного визначення, а різні [філософи] – різні [визначення].

Деякі визначають філософію, як *любов до мудрості*, але це пояснення показує не так її природу, як назву.

Адже мудрість перебуває не у волі, де любов має своє пристановище, а в інтелекті, якому притаманно знати й розуміти.

Secunda definitio²⁰

Alii philosophiam dixerunt²¹ *humanarum divinarumque rerum cognitionem*, uti divus Joannes Damascenus in sua *Physica*, et ante illum Seneca Epist. 15 et Cicero 2 Officiorum²². In qua definitione per *humanas res* intelliguntur omnia, quae aut corpora sunt²³, aut corporea.

Nomine vero *divinarum rerum* non Deus tantum designatur, sed et caelestes intelligentiae, aliaeque res expertes materiae et a sensu remotae inque abditis recessibus²⁴ naturae latitantes.

Sed et haec definitio non usque quaque²⁵ censetur probabilis, quod nec omnibus philosophicis facultatibus conveniat²⁶ et nullo certo discrimine, quale in definiendo semper requiritur, philosophicam²⁷ rerum cognitionem ab aliis cognitionibus secernat.

Tertia definitio²⁸

Mirabilis alia definitio philosophiae a Platone inventa est in Dialogo *De sapientia*, cui²⁹ *philosophia mortis est contemplatio*, quae tamen non debet in proprio sensu intelligi, sed in metaphorico.

Sicuti³⁰ enim³¹ res quaedam, quae quodammodo vitae similes sunt, plerumque vitae aut animae nomen beneficio translationis sortiuntur, ut³² eum ordinem rerum animam appellamus, ita mortem appellare licet, quod morti ob quandam³³ rationem videtur³⁴ esse simile.

Ut autem multa alia, ita vehemens rerum contemplatio mortis imaginem prae se ferre videtur, scilicet cum aliquid summa animi cum intentione contemplamur, multis vitae officii /K-5/ destitui nos deprehendimus.

Nam nec clare audimus quidquam, nec³⁵ bene, quod ob oculos³⁶ versatur³⁷, visu percipimus, /P-3/ praeter id, cui mente intenti³⁸ sumus, quin et alibi esse, quam³⁹ ubi sumus, videmur, et sic mortui quodammodo efficiemur.

Talem autem potissimum philosophi esse contemplationem, cum videret Plato, contemplationem mortis, id est morti similem philosophiam nuncupavit.

Praeterea quod, qui vere philosophari studet, eum ab omni cupiditate corporisque voluptatibus solutum et liberum esse oporteat.

Cum nihil sit tam inimicum homini lucem veritatis cernere cupienti, quam cupiditatum illecebrarumque contagio, quae mentem densa quadam caligine obfuscat⁴⁰, et veluti visco curis, inanibus⁴¹ illigatam detinet, nec a terra⁴² levare, et ad perlustandae naturae seriem evolare sinit.

Quoniam igitur ab omni ejusmodi corporis pondere expeditum esse philosophum necesse est, a tam praeclaro munere philosophiam mortis contemplationem definire placuit illi philosopho.

Verum haec quoque definitio, quamquam⁴³ sapienter excogitata⁴⁴, minus tamen perfecta est, cum potius doceat, quomodo ad philosophandum nos⁴⁵ adornare et qualem operam afferre⁴⁶ debeamus, quam quid⁴⁷ philosophia aperiat.

²⁰ Secunda definitio] *marg. PK* ²¹ dixerunt] dixere K ²² officium] *inlegib. P* ²³ sunt] *om. K* ²⁴ recessibus] P recensibus ²⁵ quaque] K qua ²⁶ conveniat] K conveniet ²⁷ philosophicam] phisicam K ²⁸ Tertia definitio] *marg. PK* ²⁹ cui] *cuius K* ³⁰ Sicuti] *si quidem K* ³¹ enim] *etiam K* ³² ut] *et K* ³³ quandam] *ita add. K* ³⁴ esse simile Ut autem multa alia ita vehemens rerum contemplatio mortis imaginem prae se ferre videtur] *om. hom. K* ³⁵ nec] *om. K* ³⁶ ob oculos] *ab oculis K* ³⁷ versatur] *vesatur P* ³⁸ intenti] *om. K* ³⁹ quam] *qua K* ⁴⁰ obfuscat] *offuscat K* ⁴¹ inanibus] *manibus K* ⁴² a terra] *terram K* ⁴³ quamquam] *quanquam K* ⁴⁴ excogitata] *excogitatam K* ⁴⁵ nos] *dum K* ⁴⁶ afferre] *adferre K* ⁴⁷ quid] *sit add. K.*

Друге визначення

Інші кажуть, що філософія – це *пізнання людських і божественних речей*, як-от св. Йоан Дамаскин у своїй «Фізиці», а перед ним Сенека Лист. 15 і Цицерон, «Про обов'язки» [кн.] 2.

У цьому визначенні під людськими речами мають на увазі всі [речі], що є тілами чи тілесними.

Словами «божественні речі» позначають не тільки Бога, але й небесних розумних істот та інші речі, позбавлені матерії й віддалені від чуттів і приховані в таємничих місцях природи.

Але й це визначення не вважається цілком прийнятним, оскільки не відповідає всім філософським дисциплінам і не подає потрібного для будь-якого визначення чіткого розрізнення, між пізнанням філософських речей та іншим пізнанням.

Третє визначення

Вражає інше визначення, винайдене Платоном у діалозі «Про мудрість», де філософія – це споглядання смерті, яке, однак, слід розуміти не в прямому, а в метафоричному сенсі.

Бо як деякі речі, що певним чином нагадують життя, часто завдяки перенесенню сенсу називаються життям чи душею, коли той порядок речей називаємо душею, так і смертю можна називати те, що на підставі чогось виглядає подібним до неї.

Як багато іншого, так, здається, строге споглядання речей виявляє образ смерті, тобто коли споглядаємо щось із найбільшим зусиллям духу, то розуміємо, що ми позбавлені багатьох життєвих функцій.

Адже, крім того, до чого ми спрямовані умом, ми не чуємо чогось чітко, і не сприймаємо добре зором того, що перед очима крутиться, що, виглядає, ми не є там, де ми є, і тому стаємо певним чином мертвими.

Та оскільки Платон бачив, що найголовнішим для філософа спогляданням є споглядання смерті, то заявив, що філософія подібна до смерті.

До того ж, хто справді прагне філософувати, той має бути позбавленим усяких пожадань і тілесних насолод і звільненим від них.

Адже ніщо не є настільки ворожим для людини, котра жадає пізнати світло істини, як заразний дотик пожадливості і спокуси, що ум наче густим туманом затемнює, і ніби клеєм тримає, обплутавши турботами й марнотами, і не дає відірватися від землі та піднятися, щоб окинути поглядом порядок природи.

Отож, оскільки необхідно, щоб філософ був звільнений від усякого тілесного тягара такого роду, то, згідно з цим чітким обов'язком, філософові годиться визначати філософію як споглядання смерті.

Однак це визначення, хоча й хитромудро придумане, не зовсім досконале, бо радше вчить, яким чином ми маємо готуватися і приступати до філософування, ніж чим виявляється філософія.

Bene tamen in memoria definitionem hanc tenendam censeo, tanquam saluberrimum philosophanti⁴⁸ documentum.

Quarta definitio vera⁴⁹

Omissis ergo his et aliis, quas alii tradunt, definitionibus, eam maxime probandam cum multis censeo, quam Divus Damascenus Lib. 4to suae *Dialecticae*, ex Aristotele 10 *Metaphysicorum* capite 3⁵⁰ refert videlicet: *Philosophia est cognitio rerum ut sunt*.

Verba illa *ut sunt*⁵¹ idem valent atque⁵² *per suas causas*, si eas habuerint⁵³.

Sicut enim res a causas et per causas suum esse habent, ita tunc perfecte et philosophice cognoscuntur, dum cognoscuntur, *ut sunt* seu *per suas causas*.

Quemadmodum enim ex admiratione homines caeperunt philosophari (ut docet Plato in *Theaeteto* et Aristoteles 1 *Metaphysicorum* cap. 2), admiratio autem est notitia effectuum, conjuncta cum ignorantia causarum, nec aliud est philosophari, quam causas rerum inquirere, ita par est eum jure merito philosophum appellari, qui res per suas causas cognoscit⁵⁴.

Praeterea, /P-3v/ ut sit perfecta rerum cognitio, qualis debet esse⁵⁵ philosophica, non extimam duntaxat rerum faciem inspicere debet, sed totam rei naturam intus et foris perlustrare.

Id vero assequi nemo possit⁵⁶, nisi omnes rerum causas probe perspectas habeat. a Nam aliae causae extra rem positae sunt et eam vel producant, vel conservant, vel alio modo prosunt ad illius esse, aliae item ipsi rei insunt, eamque (si res non simplex est) per modum partium componunt ex se atque constituunt, atque adeo sunt ipsum esse rei.

Ut jam vel hinc colligas non aliam nobis provinciam incumbere, nisi causarum notitiam pro rerum necessitate indagare.

Videndum jam est in quas partes tota facultas philosophica recte distribui possit.

Divisio philosophiae⁵⁷

Variae apud antiquos traditae sunt philosophiae⁵⁸ divisiones, ex quibus duas hic, quae magis celebres habentur, assignamus.

Quarum altera se habet ex parte subjecti, seu ex rerum, quae a philosopho considerari possunt vario ordine sive genere; altera vero ex singularibus finibus, quibus hujus vel illius rerum ordinis cognitio terminatur, pendet.

Prima divisio distribuit universam philosophiam in tres facultates: naturalem, rationalem⁵⁹ et moralem – sicut et res omnes, quas⁶⁰ humana scientia assequi potest, in triplicem seriem commode⁶¹ dividuntur.

Aliae enim res sunt, quas ratio humana non efficit, nec ex se producit, sed inspicit tantum atque expendit, cujusmodi sunt omnes res, quae ambitu naturae compraeherentur.

Aliae deinde sunt, quas ipsa ratio sibi procreat et efformat, ut omnes notiones, dicta et effecta, quae ab ipsa proficiscuntur ratione⁶².

Aliae demum sunt, quas ratio voluntati imperat faciendas, ut honestas actiones seu virtutes, aut fugiendas vitandasque suadet, ut vitia. /K-5v/

Praeter hos tres, alius rerum, ut ajunt, scibilium ordo non invenitur.

Horum autem primus naturalem, secundus rationalem, tertius moralem scientiam requirit.

⁴⁸ philosophanti] K philosophati ⁴⁹ Quarta definitio] marg. K: om. P ⁵⁰ 3] 4 K ⁵¹ ut sunt] om. K ⁵² atque] om. K ⁵³ Si eas habuerint] om. K ⁵⁴ cognoscit] corr. ex cognoscitur K ⁵⁵ debet esse] inv. K ⁵⁶ possit] lec. dub. (p-t) PK ⁵⁷ Divisio philosophiae] marg. P: om. K ⁵⁸ philosophiae] om. K ⁵⁹ naturalem, rationalem] physica et logica marg. K ⁶⁰ quas] qua K ⁶¹ commode] commodi K ⁶² proficiscuntur ratione] inv. K.

Проте, на мою думку, варто добре пам'ятати це визначення як найкориснішу настанову для того, хто філософує.

Четверте визначення – істинне

Отже, пропустивши ці та інші визначення, які подають інші [автори], слідом за багатьма вважаю за особливо відповідне те, яке повідомляє божественний Дамаскин у «Діалектиці» кн. 4, за Аристотелем, «Метафізика» кн. 10, розд. 3: *Філософія – це пізнання речей, як вони є.* Слова *як вони є* значать те саме, що й *через свої причини*, якщо їх мають.

Бо як речі мають своє буття з причин або через причини, так вони тоді досконало і по-філософському пізнаються, коли пізнаються *як вони є* або *через свої причини*.

Справді, так само як зі здивування люди почали філософувати (як вчить Платон у «Теететі» і Аристотель у першій книзі «Метафізики», розд. 2), здивування ж є пізнанням наслідків, поєднане із незнанням причин, і філософувати є нічим іншим, як з'ясовувати причини речей, так справедливо і по праву філософом називають того, хто речі пізнає через їхні причини.

Крім того, щоб пізнання речей було досконалим, яким має бути філософське [пізнання], воно має окинути поглядом не лише зовнішній вигляд речей, але й усю природу речі зсередини і ззовні.

А це ніхто не може осягати, якщо чітко не бачить причини всіх речей.

Справа в тому, що одні причини перебувають поза річчю і її утворюють чи утримують або в якийсь інший спосіб сприяють її буттю, інші ж перебувають у самій речі і, як частини, утворюють її з самих себе (якщо річ не є простою) і навіть є самим буттям речі.

Як ти звідси зробиш висновок або вже [зробив] – ми не маємо іншого завдання, ніж пізнання причин через відслідковування необхідності у речах.

[З цього] вже видно, на які частини можна правильно поділити всю філософську дисципліну.

Поділ філософії

Різні поділи філософії подавали давні [автори], з яких тут відзначимо два, що вважаються найпоширенішими.

Один з них [=поділів] існує з боку суб'єкта або з боку речей, які філософ може розглядати відповідно до різниці [їхнього] порядку чи роду; а інший [поділ] походить від одиничних цілей, якими визначається пізнання того чи іншого порядку речей.

Перший поділ розбиває загальну філософію на три дисципліни: природничу, розумову й моральну – як і всі речі, які може прослідкувати людська наука, поділяються відповідним чином на три ряди.

Одні речі є такими, які людський розум не утворює і не виводить зі самого себе, але тільки розглядає й вивчає, такими є всі речі, що охоплюються сферою природи.

Далі інші [речі] є такими, що їх розум сам для себе створює і формує, як-от всі поняття, висловлені й утворені, що походять від самого розуму.

Урешті, іншими є [речі], які розум наказує волі виконувати, як-от порядні вчинки або чесноти, чи яких радить уникати, як-от пороки.

Крім цих трьох, як кажуть, іншого порядку пізнаваних речей не знайдено.

Перший з них вимагає природничої науки, другий – розумової, третій – моральної.

Haec eadem vero divisio confirmari potest etiam ex generali fine philosophiae⁶³. Nam cum philosophia⁶⁴ ad humanam felicitatem, veluti ad ultimum /P-4/ finem, dirigatur (ut enim Augustinus Lib. 19 *De civitate Dei* cap. 1 ex Platone asserit: Pilosophandi causa nulla est homini nisi ut beatus sit), humana autem felicitas, juxta Aristotelem Lib. 1 *Ethicorum*⁶⁵ ad Nicomachum cap. 7 et 8, partim⁶⁶ in exercitio virtutum, partim⁶⁷ in veritatis contemplatione sita sit, oportet utique duplicem dari scientiam: alteram, quae probos mores informet, et haec erit moralis; alteram, quae rerum contemplationi studeat, et haec erit naturalis.

Et quia scientiae istae non alia ratione constare possunt, nisi disserendo, humana vero mens saepe errat et hallucinatur, statuenda quaedam tertia⁶⁸ ars est, quae rationem in disserendo regat⁶⁹ et gubernet, et haec erit rationalis.

Eisdem sic diversas philosophiae facultates⁷⁰ recte assimilare possumus tribus illis donis caelestibus, quae divus Dionisius Lib. De caelesti hyarchia cap. 3 observat in angelorum ordinibus: illuminationi, purgationi et perfectioni.

Nam scientia⁷¹ rationalis vera a falsis distinguendo *illuminat* mentem hominis.

Moralis, componendo⁷² mores et vitia evellendo⁷³, eandem *purgat*.

Naturalis autem, dum animum multarum magnarumque rerum imbuit cognitionem⁷⁴, utique *perficere* dicenda est.

Adverte autem rationalem et moralem facultatem simplices esse, naturalem autem in tres alias facultates dividi, videlicet, in physicam⁷⁵, mathematicam et metaphysicam⁷⁶.

Quarum prima considerat corpus, ut subest sensibus; secunda idem corpus secundum suam quantitatem seu generatim omnem magnitudinem; tertia ad eas res contemplandas se attollit, quae materiae expertes sunt et quodammodo supra naturalem positae, ut Deus, spiritus caelestes et summa quarumcumque rerum genera.

Unde totam philosophiam in quinque facultates partiri licet: in rationalem, quam⁷⁷ Graeci dialecticam seu logicam vocant; moralem, quam appellant ethicam et tres reliquas nomine scientiae naturalis⁷⁸ comprehensas.

Secunda divisio⁷⁹

Secunda divisio philosophiae, quam ex singularibus⁸⁰ dictarum facultatum finibus⁸¹ seu ex rationibus, propter quas hoc /P-4v/ vel illud sciri debeant, oriri diximus, duo genera statuit humanae scientiae et alias quidem ex supra dictis facultatibus activas, alias contemplativas vocat.

Activae sunt, quae operam et studium suum ad aliquid recte agendum destinant; et tales sunt duae: logica, quae docet, quomodo recte disserendum sit, et⁸² ethica, quae instituit, quomodo sit honeste vivendum⁸³.

Contemplativae vero illae dicuntur, quae contendunt aliquid scire, tantum ut sciant, nec ad aliquam⁸⁴ agendum scientiam suam per se dirigunt.

Et tales sunt reliquae tres, – mathematica, physica et metaphysica⁸⁵ – quae meram rerum virtutem quaerunt et, eâ inventâ, quiescunt.

⁶³ ex generali fine philosophiae] ex generalissima philosophia K ⁶⁴ philosophia] philosophiae P ⁶⁵ *Ethicorum*] et hic K ⁶⁶ partim] partium K ⁶⁷ partim] partium K ⁶⁸ tertia] tertia PK ⁶⁹ regat] regnat K ⁷⁰ facultates] facit tales K ⁷¹ scientia] *praem.* in K ⁷² componendo] *corr.* P ⁷³ evellendo] avellendo K ⁷⁴ cognitionem] compositionem P ⁷⁵ physicam] phisicam PK ⁷⁶ metaphysicam] metaphisicam PK ⁷⁷ quam] quem P ⁷⁸ naturalis] naturales K ⁷⁹ Secunda divisio] *marg.* P : *om.* K ⁸⁰ singularibus] secunda *add.* K ⁸¹ finis] Finis philosophiae est cognitio objecti sui *marg.* K ⁸² et] *om.* K ⁸³ vivendum] utraque, ut vides, ad actionem spectant *add.* K ⁸⁴ aliquam] quidquam K ⁸⁵ physica et metaphysica] phisica et metaphisica P : *corr.* ex phisica et metaphisica K.

Однак, цей самий поділ може бути підтверджений також через загальну ціль філософії. Адже оскільки філософія спрямована до людського щастя, як до найвищої цілі (як твердить Августин «Про град Божий», кн. 19, розд. 1 на підставі Платона: Причина філософування для людини – виключно в тому, щоби бути щасливою), щастя ж людське полягає, за Аристотелем «Нікомахова етика» кн. 1, розд. 7 і 8, частково у звершенні чеснот, а частково в спогляданні істини, то слід запропонувати два види науки: одну, яка формує відповідні звичаї, і ця буде моральною; іншу, яка вправляється в спогляданні речей, і ця буде природничою.

Через те, що ці науки не можуть існувати інакше, ніж через розмірковування, а людський ум часто помиляється і верзе маячню, має бути встановлена третє мистецтво, яке керує і управляє розумом при розмірковуванні й воно буде розумовим.

Так, ці ж філософські дисципліни по праву можемо порівняти з тими трьома небесними дарами, які Божественний Діонісій спостерігав між чинами ангелів у «Про небесну ієрархію», розд. 3: просвітлення, очищення й удосконалення.

Адже розумова наука *просвітлює* ум людини для відрізнєння істинного від хибного. Моральна [наука] його *очищує*, виховуючи чесноти та викорінюючи пороки.

Природнича ж, коли наповнює дух пізнанням численних і великих речей, *безумовно*, варто сказати, [його] *вдосконалює*.

Однак слід зауважити, що розумова й моральна дисципліни є простими, а природнича ділиться на три інші дисципліни, тобто на фізику, математику й метафізику.

Перша з них вивчає тіло, як доступне для чуттів; друга – те саме тіло з перспективи кількості або загалом усяку величину; третя себе підносить, щоби споглядати ті речі, що не мають матерії та певним чином існують поза природою, як Бог, небесні духи і найвищі роди всяких речей.

Звідси всю філософію можна поділити на п'ять дисциплін: раціональну, яку греки називають діалектикою чи логікою; моральну, яку називають етикою і три останні, які охоплюються назвою природничої науки.

Другий поділ

Другий поділ філософії (котрий, як ми сказали, виникає у згаданих дисциплінах з їхніх одиничних цілей або підстав, відповідно до яких те чи інше має бути пізнаним) постулює два роди людських наук: одні з них називаються діяльними дисциплінами, інші – споглядальними.

Діяльними [дисциплінами] є ті, що спрямовують свою працю і ревність, щоби правильно діяти; і такими є дві: логіка, котра вчить, як правильно розмірковувати, і етика, котра настановляє, як порядно жити.

А споглядальними називаються ті, що мають за мету щось знати, виключно щоб знати, і не спрямовують певне своє знання заради діяльності.

І такими є три інші, – математика, фізика і метафізика – які спрямовані тільки на пошук справжньої здатності речей, і, віднайшовши її, затихають.

Harum itaque quinque facultatum partim activarum, partim contemplativarum⁸⁶ ambitu /K-6/ omnis humana scientia sapientiaque continetur.

Finis philosophiae⁸⁷

Finis autem philosophiae generalis et quasi ultimus est, quam⁸⁸ paulo superius ex Augustino⁸⁹ et Platone innuimus, humana videlicet felicitas.

Nam cum homo constet animâ et corpore, beatus utique minime censendus est, si ea tantum bona possideat, quae ad corpus spectant, illis vero careat, quae animum felicem faciunt.

Hoc est, si una tantum ex parte, eaque minima felix⁹⁰ sit.

Et corpus quidem felix est forte, si est sanum et vegetum⁹¹, si nullis incommodis⁹² miseriisque divexetur, si omnia ad usum vitae necessaria affatim habeat.

Animae vero felicitas in quo alio sita est, quam si⁹³ utraque ejus facultas – intellectus, inquam⁹⁴, et voluntas – bonis suis et opibus abunde instruat?

Porro sicuti unum intellectûs desiderium est scire quamplurima, haec enim fames a natura ipsi insita est, ita nihil eidem⁹⁵ jucundius venire potest, quam si quae⁹⁶ cognoscere cupit, tandem cognoscat et varia rerum notitia perfruatur.

Quod si qualemcumque rem cognoscere magna⁹⁷ animi delectatio est⁹⁸, ut⁹⁹ ipsimet in nobis exprimimur¹⁰⁰, dum aliquem nuntium¹⁰¹ de re, quam scire nihil ad nos attinet, allatum excipimus.

Quae¹⁰² voluptas et suavitas mentis censenda est, si nobis contingat scire, tot, tantas, tam varias et tam arcanas naturae opes et perlustrare, quae in terrae¹⁰³ visceribus, quae in maris profunditate lateant, quae peragantur in aere, quae in caelo et supra caelum gerantur, quin et mensis naturae limitibus ad ipsius /P-5/ rerum conditoris quandam notitiam pervolare.

Hoc certe pabulo nihil dulcius gratiusque mens humana habere potest.

Ad perfectionem tamen ejusmodi felicitatis requiritur, ut et conscientiae tranquillitatem, quam jure mentis convivium non nemo sapienter appellavit, possideamus, quam non alias comparare licet, nisi si recte rationi obtemperet obsequaturque voluntas.

Id vero fit virtutum exercitio et fugâ vitiorum.

Quam enim, quaeaso, ob causam torquemur¹⁰⁴ in animo, dum aliquid honestati contrarium facimus, nisi quod dissensionem¹⁰⁵ illam voluntatis a ratione factam, veluti plagam quandam et vulnus atrocissimum acceptum anima nostra patiatur?

Quemadmodum autem propria propria quemque peccata cruciant¹⁰⁶, ita mirum in modum exhilarant honestae actiones.

In illis¹⁰⁷ siquidem voluntas et ratio, secum consentientes, mutuo sese approbant, et suavissimo quodam veluti¹⁰⁸ amplexu illigatae incredibilem effunduntur in laetitiam hanc vero et tantam voluptatem in utraque facultate sua sitam.

Quo ex fonte luculentius, quam ex philosophia, humanus animus haurire possit?

⁸⁶ contemplativarum] contemplantium P ⁸⁷ Finis philosophiae] *margin.* PK ⁸⁸ quam] quae K ⁸⁹ ex Augustino] K exauget ⁹⁰ felix] *corr.* P ⁹¹ vegetum] vagetum P ⁹² incommodus] commodus K ⁹³ quam si] quasi K ⁹⁴ inquam] quam K ⁹⁵ nihil eidem] *inv.* K ⁹⁶ quam si quae] quamvis K ⁹⁷ magna] *add. est P lec. dub. (e)* ⁹⁸ est] *om.* P ⁹⁹ ut] uti K ¹⁰⁰ exprimimur] experimur K ¹⁰¹ nuntium] nuntium P ¹⁰² quae] quod K ¹⁰³ terrae] terre P ¹⁰⁴ torquemur] torquentur K ¹⁰⁵ dissensionem] discensionem P ¹⁰⁶ cruciant] cruciantur K ¹⁰⁷ In illis] nullis K ¹⁰⁸ et ratio, secum consentientes, mutuo sese approbant, et suavissimo quodam veluti] *om.* K.

Отже, усяке людське знання й мудрість містяться в колі цих п'яти частково діяльних, частково споглядальних дисциплін.

Ціль філософії

Загальна й майже остаточна ціль філософії, про яку ми трохи вище згадали, згідно з Августином і Платоном, звісно, – це щастя людини.

Оскільки ж людина складається з душі і тіла, безперечно, зовсім не вважається блаженним той, хто володіє тільки благами, що стосуються тіла, а позбавлений того, що робить душу щасливою.

Тобто, якщо тільки за однією частиною, то вона буде щасливою вкрай мало.

І, зі свого боку, тіло є щасливим і сильним, якщо є здоровим і бадьорим, якщо його не мучать жодні незручності й біди, якщо воно має вдосталь усього, необхідного для життя. А в чому ж іншому полягає щастя душі, як не в тому, що дві її здатності – повторюю, інтелект і воля – мають удосталь своїх благ і сил?

У свою чергу, як бажанням інтелекту є знати якомога більше – ця жага [до знань] йому від природи прищеплена, – так нічого приємнішого йому не може бути, ніж коли те, що він хоче пізнати, він, урешті, пізнає і насолодиться різноманітною обізнаністю з речами. Бо ж пізнання будь-якої речі є великою насолодою для духу, як ми в самих собі досвідчуємо, коли отримуємо якусь звістку про річ, що її не досягаємо власним пізнанням.

Слід оцінити, яка це привабливість і насолода для ума, якщо нам випадає знати настільки численні, настільки великі, настільки різноманітні, настільки приховані витвори природи, і окидати поглядом тих, що в глибинах землі й морів сховані, що ширяють у повітрі, що в небі й над небом перебувають, щоб через обмеженості природи не проминути пізнання самого творця речей.

Для людського ума, певна річ, ніщо не може бути солодшим і приємнішим від цієї поживи.

Але щоби таке щастя було досконалим, нам потрібно мати і спокійну совість (що її дехто мудро називає безперервним бенкетом ума), якої можна досягнути тільки якщо воля підкоряється правильному розумові і слухається його.

Це ж стається через здійснення чеснот і уникання пороків.

З якої причини, запитую я, ми духовно мучимося, коли робимо щось непорядне, як не через те, що наша душа страждає від цієї невідповідності волі розумові, ніби від якоїсь рани чи від найжахливішого удару?

Але точно так само, як когось мучать власні гріхи, так дивовижним чином порядні вчинки [його] звеселяють.

Адже в останніх воля і розум, відповідаючи одне одному, взаємно погоджуються між собою й, ніби через якесь найприємніше охоплення, виливаються в цю неймовірну радість і таку [величезну] насолоду, що перебуває в обох цих здатностях.

З якого джерела, як не з філософії, людський дух може жититися прекрасніше?

Quae ei et pro felicitate¹⁰⁹ intellectus plena deliciarum veluti penaria¹¹⁰ aperit, dum naturae arcana pandit et¹¹¹ pro perfecienda voluntate beandaque conscientia plurimorum¹¹² bonorum confert, dum ethycis politicisque disciplinis vitia extirpat et plantat¹¹³ virtutes.

Cum vero etiam ad ipsius Dei Ter Optimi Maximi ejusque sapientiae, omnipotentiae et bonitatis contemplationem per visibillum rerum intelligentiam, quasi per quosdam gradus, ascendat et ad mentis illius, ideas humanum intellectum et affectus conformet, an non perfectae beatitudinis ad culmem nos perducit?

Maxima ergo, et vel sola in philosophando censenda est felicitas.

Tanta enim veri boni sinceraeque felicitatis, quae in parte animi quaerenda est, splendor¹¹⁴ et dignitas, et ea omnia, quae ad corpus faciunt, nomen felicium non mereri videantur.

Constat igitur hinc, quis sit finis philosophiae.

Partitio operis¹¹⁵

Reliquorum est, ut de partitione hujus operis nostri et de instituto dicamus aliquid.

Verae disceptationes authorum¹¹⁶ sunt, quae nam artes et scientiae priores, quae posteriores sint caeteris /P-5v/ dignitate et praestantiâ.

Sed mihi hic in animo¹¹⁷ est aperire breviter, quam prius, quam posterius philosophiae partem tractare debeamus, ut eas facilius feliciusque possimus docere et discere.

Dialectica igitur, cum sciendi modum doceat, ut suo loco patebit, omnibus reliquis¹¹⁸, veluti porta illarum, priorem locum sibi vendicat.

Quin et cum rhetorica melius (ut ego quidem censeo) ageretur, si ei praemitteretur ars dialectica.

Et hanc esse Augustini quoque sententiam testatur Conimbricenses /K-6v/ in prooemio Logicae quaestione 3.

Quoniam autem aliter usus dicendi¹¹⁹ obtinent¹²⁰, saltem¹²¹ rhetoricam continuo sequi debet dialectica, qua absoluta, mathematicae¹²² disciplinae operam dandam multi censent.

Quod multo minorem, quam physiologia¹²³, requirat experientiam, cum in rebus cognita facilioribus et sensui vicinioribus versetur, huic proximum locum videtur sortiri physica¹²⁴. Nam cognitio rerum earum¹²⁵, quae ad componendos mores¹²⁶ faciunt, plus iudicii majorem experientiam, diuturniorem vitae usum animumque tranquillioem exigit, quam naturalium¹²⁷ rerum contemplatio.

Et ob¹²⁸ similem rationem moralis metaphysicam praeire debet, quod haec ut¹²⁹ altiores¹³⁰ et magis a sensus absconditas res pertractat¹³¹, ita ultimo loco ponenda, cum in omni doctrina a facilioribus ad magis difficilia procedatur.

Hunc igitur nos etiam sequemur¹³² ordinem: et primum quidem in logicis¹³³ disciplinis, deinde in physicis¹³⁴, tum in moralibus, postremo in metaphysics¹³⁵ occupabimur; praetermissa mathematicam¹³⁶, quae et singulari idiget spacio, et ab omnibus fere philosophiae scriptoribus omitti solet.

¹⁰⁹ felicitate] felicitati K ¹¹⁰ penaria] denaria K ¹¹¹ et] om. K ¹¹² plurimorum] plurimum K ¹¹³ et plantat] epplantat K ¹¹⁴ splendor] est add. K ¹¹⁵ Partitio operis] marg. P: om. K ¹¹⁶ authorum] aut horum K ¹¹⁷ animo] causae *lec. dub.* (ca-ae) K ¹¹⁸ reliquis] rebus quis K (rebus *corr.*) ¹¹⁹ dicendi] docendi K ¹²⁰ obtinent] *corr. ex* obtinui P : obtinuit K ¹²¹ saltem] saltim K ¹²² mathematicae] illa thematicae K ¹²³ physiologia] physiologia PK ¹²⁴ physica] phisica P ¹²⁵ rerum earum] eorum rerum K ¹²⁶ mores] *corr. ex* modos K ¹²⁷ naturalium] nominalium K ¹²⁸ ob] om. K ¹²⁹ ut] et K ¹³⁰ altiores] antiores K ¹³¹ pertractat] pertractant P ¹³² sequemur] sequentem K ¹³³ logicis] *corr.* K ¹³⁴ physicis] phisicis P ¹³⁵ metaphysics] metaphisicis P ¹³⁶ mathematicam] mathematica K.

Яка [=філософія] йому [=духу] задля щастя інтелекту, немов відкриває житницю, повну насолод, коли звіщає таємниці природи, задля вдосконалення волі й облагодіяння совісті численними благами, коли через етичні й політичні дисципліни викорінює пороки й висаджує чесноти.

Справді, коли [наш дух] через розуміння видимих речей, ніби через якісь сходинки, досягає також споглядання самого Бога Тричі Найблагішого [і] Наймогутнішого, і прилаштовує людський інтелект і духовний стан до ідей того [=божественного] ума, чи не доводить він нас до вершини найдосконалішого блаженства?

Отже, слід уважати, що найвище або й єдине щастя – у філософуванні.

Такою є величність і гідність справжнього добра й непідробного щастя, яке треба шукати в царині духу, а все інше, що стосується тіла, як виглядає, не заслуговує назви «щасливий».

Отже, звідси відомо, хто є ціллю філософії.

Поділ [цього] твору

Залишається сказати дещо про поділ і влаштування цього нашого твору.

Існують великі суперечки між авторами щодо того, які мистецтва й науки є щодо гідності й передування першими, а які наступними.

Але я маю на думці [лише] коротко відкрити, які частини філософії будемо розглядати першими, а які наступними, щоб легше й успішніше навчати та вчитися.

Отож, діалектика, оскільки вчить про способи пізнання, як буде видно у відповідному місці, здобула для себе перше місце щодо всіх інших, немовби вона – вхідна брама до них.

Навіть і риторикі краще би відповідало (як я думаю), якби їй передувало мистецтво діалектики.

Так вважав [св.] Августин, за свідченням Коїмбрійців, Логіка, вступ, питання 3.

Утім, оскільки практики мовлення набувають інакше, багато-хто вважає, що діалектика, в усякому разі, має йти за риторикою, як абсолютна, щоб виконувати роботу математики.

Виглядає, що наступне місце одержує фізика, оскільки потребує набагато меншого досвіду, ніж фізіологія, коли розглядає пізнане в легших речах і ближче до чуття.

А пізнання тих речей, які формують звичаї, вимагає більшого досвіду судження, тривалішої життєвої практики й духовного спокою, ніж розгляд природних речей.

І, з подібних підстав, моральна [філософія] має передувати метафізиці, бо що вищі й віддаленіші від чуттів речі вивчають, то пізніше їх викладають, а в кожному вченні рухаються від простіших [питань] до більш складних.

Так-от будемо дотримуватися такого порядку: спочатку займатимемося логічними дисциплінами, потім фізичними, відтак моральними й наприкінці – метафізичними; пропустивши математику, яка й окремого місця потребує, і зазвичай оминається майже всіма тими, хто пише про філософію.

<Methodus docendi et stylus>¹³⁷

Quantum attinet ad methodum docendi et styli¹³⁸ rationem, principiis et parentis philosophiae Aristotelis Stagyritae¹³⁹ vestigiis insistemus, sicuti hac in re potissimam partem¹⁴⁰ philosophantium.

Sequemur¹⁴¹ tamen¹⁴² eum, non ei serviemus, ut videlicet, si qua in parte¹⁴³ etiam ille humanae sapientiae vertex aberrasse a vero depraehensus fuerit suadente id ratione, aut lumine fidei nostrae, leceat nobis ab eo dissentisse¹⁴⁴ nec¹⁴⁵ juvare¹⁴⁶ in verba magistri.

Ratio autem sive methodus explicandae ipsius doctrinae talis placet, ut ubique prius summatim dicamus, quae ille exponit latius¹⁴⁷, deinde varias quaestiones, aut quas ipse¹⁴⁸ ventilat¹⁴⁹, aut quibus occasionem in scriptis suis dedit, verbis nostris ad mentem ipsius aptatis examinemus, perscrutamurque veritatem.

Stylus, quantum ad verba et linguam Latinam, nusquam barbarior et incomptior, quam in¹⁵⁰ Latinis philosophis est.

Causa hujusce mali videtur esse, quod ea jam tempestate /P-6/ in Italia philosophari coeptum¹⁵¹ sit, cum colluvione Gottorum Vandalorumque Latina lingua penitus corrupta jaceret¹⁵², maxime quod Arabes-Mehometani, inter quos principes sunt Averroes et Avicenna, philosophiam in Occidentem¹⁵³ invexerint, priusque¹⁵⁴ Aristotelem docere aggressi fuerint¹⁵⁵, quam Varronem aut Tullium¹⁵⁶ inspexissent¹⁵⁷, sed et eorum sequaces Hispani atque Itali, cum toti in philosophando¹⁵⁸ essent, sermonisque puritatem nihil morarentur, verborum inopiâ laborantes, multas voces exoticas et barbaras confixerunt.

Unde ista etiam monstra¹⁵⁹ exorta sunt: aseitas¹⁶⁰, inalietas¹⁶¹, haecceitas¹⁶², essendo, entitas, unisare, modificare et plura¹⁶³ ejusmodi.

Credo autem quod antiqui quoque Latini, si philosophiam Latine reddere voluissent, ad multa talia configenda inviti coacti fuissent, cum certum sit philosophiam nonisi Graece scire¹⁶⁴ loqui.

Quanquam sequioris aetatis Latini aliqui philosophi ultro ipsi barbariem affectasse videantur, ut cum Scotus quasdam suas sectiones¹⁶⁵ quodlibeta¹⁶⁶ appellet.

Ab his tamen abhorrendo spontaneis corruptelis, a multis aliis¹⁶⁷ abstinere¹⁶⁸ non possumus, nec debere videmur, si volumus et intelligere alios et ipsi intelligi.

Dabimus itaque operam, ut, quod¹⁶⁹ fieri potuerit, loquamur Latine, ubi vero id praestare nequiverimus¹⁷⁰, balbutiamus cum caeteris.

Haec sunt, de quibus¹⁷¹ unumquemque ex studiosis philosophiae praemonitum volui.

¹³⁷ Methodus docendi et stylus] *conj* ¹³⁸ styli] stili K ¹³⁹ Stagyritae] Stagiritae K ¹⁴⁰ partem] *corr.* K ¹⁴¹ sequemur] sequentur K ¹⁴² tamen] tandem K ¹⁴³ parte] *corr.* K ¹⁴⁴ dissentisse] *corr. ex* discentisse K ¹⁴⁵ nec] neque K ¹⁴⁶ juvare] jurare K ¹⁴⁷ latius] placiis K ¹⁴⁸ ipse] ille K ¹⁴⁹ ventilat] ventillat K ¹⁵⁰ Stylus ... quam in] *om.* K ¹⁵¹ coeptum] caeptum P ¹⁵² jaceret] laceret K ¹⁵³ occidentem] accidentem K ¹⁵⁴ priusque] prius quem K ¹⁵⁵ fuerint] sunt K ¹⁵⁶ Tullium] Tulium K ¹⁵⁷ inspexissent] *add.* eorum K ¹⁵⁸ philosophando] philosophandi P ¹⁵⁹ monstra] nostra K ¹⁶⁰ aseitas] ascitas P ¹⁶¹ inalietas] inaleitas P ¹⁶² haecceitas] beccetas P ¹⁶³ plura] plurima P ¹⁶⁴ scire] *om.* K ¹⁶⁵ sectiones] lectiones K ¹⁶⁶ quodlibeta] illig. K ¹⁶⁷ aliis] aliis *add.* K ¹⁶⁸ abstinere] abstineri K ¹⁶⁹ quod] quo K ¹⁷⁰ nequiverimus] nec viderimus K ¹⁷¹ quibus] *add. sed exp.* ex K.

[Метод викладання і стиль]

Що стосується методу викладання і правил стилю, ми, як і найкраща частина тих, що філософують, будемо йти слідами князя й родоначальника філософії Аристотеля Стагирита.

Слідуватимемо за ним, але не служитимемо йому рабськи, бо як стане очевидним, що в якійсь частині той, хто є вершиною людської мудрості, буде переконливо пійманий у відхиленні від істинного розуму або світла нашої віри, нехай нам буде дозволено з ним не погоджуватися й не підтримувати слів учителя.

Правило або метод пояснення самої доктрини виглядає так, що всюди спершу коротко кажемо те, що він [=Аристотель] пояснює детально, потім своїми словами досліджуємо в його душі різні питання, які він сам розглядає або які часами згадував у своїх текстах, і шукаємо істини.

Стиль – коли йдеться про [латинські] слова й латинську мову – не більш варварський і незугарний, ніж у латинських філософів.

Причина зазначеного зла, як виглядає, у тому, що саме в час, коли в Італії почали займатися філософією, латинська мова, із навалою готів і вандалів, зазнала повної руйнації, а найбільше тому що араби-магометани, серед яких головні Аверроес і Авіценна, [що] привезли філософію на Захід, заходилися вивчати Аристотеля раніше, ніж ознайомилися з Вароном і Туллієм [=Ціцероном], а їхні послідовники, іспанці й італійці, повністю поринувши у філософування й не переймаючись чистотою мови, вигадали, коли потерпали від нестачі слів, чимало екзотичних і варварських слівес.

Звідти й виникли ці страховиська: відсебність, віншомубутність, оцейність, бутіювати, суцність, об'єднаувати, модифікувати й численні [інші] такого роду.

Проте, вважаю, що стародавні латиняни також, якщо хотіли відтворити філософію латиною, мимоволі були змушені конструювати багато таких [слів], адже, по правді кажучи, філософію можна знати тільки грецькою.

Хоча, як виглядає, деякі латинські філософи гіршого часу мали ще більшу пристрасть до варварської мови, як-от, коли [Дунс] Скот називає деякі свої розділи «різнорідне».

Та ми не зможемо з погорди утриматися від цих і багатьох інших довільних зіпсутостей і, виглядає, що й не мусимо, якщо хочемо, щоб ми розуміли інших і самі були [ім] зрозумілими.

Докладемо зусиль, щоб говорити латиною, де це можливо, а де не матимемо на те снаги, будемо загинатися разом із іншими.

Це те, на що мені хотілося би попередньо вказати кожному, хто є ревним до філософії.

<Conclusio>¹⁷²

Supervacaneum esse autem puto cohortari quemquam ad operam tam praeclare facultati impigre dandam, cum sua ipsorum indoles, immo¹⁷³ communis natura, singulos incitare videatur.

Cum enim homo ex natura ita¹⁷⁴ sit¹⁷⁵ comparatus¹⁷⁶, ut vehementi sciendi ardeat desiderio, quis¹⁷⁷, quaeso¹⁷⁸, nisi ipsi naturae contrarius esse velit, torpere aut nauseare se permittat incomparanda /K-7/ hac triplici scientia, qua¹⁷⁹ rationem nostram tenebris quibusdam ex primo illo parentum lapsu contractis obfuscata perpolire, qua admirabile universae naturae opus ipsumque tanti operis authorem cognoscere, qua mores vitamque saluberrimis institutis excolere¹⁸⁰, qua denique humanae felicitatis culmen conscendere valeamus?

Quapropter unicum hoc omnibus philosophaturis alta in mente reponendum censuerim, ut non quanto laborare, quantaque temporis diuturnitate philosophiae studium indigeat, sed quas merces opesque /P-6v/ vehat secum illius cognitio.

Quisque secum reputet diligenter, ita fiet, ut nec temporis spatium fastidio¹⁸¹ esse, nec illius quantus, quantus¹⁸² sit, laboris sensus molestiam nobis affere¹⁸³ possit, cum ipsa haec¹⁸⁴ amoenissima simul atque utilissima facultas magno incitamento ad sui comparationem unicujusque futura sit.

¹⁷² Conclusio] *conj.* ¹⁷³ immo] imo K ¹⁷⁴ ita] *om.* K ¹⁷⁵ sit] *sup. lin.* K ¹⁷⁶ comparatus] sit *add.* K
¹⁷⁷ quis] quia P ¹⁷⁸ quaeso] *om.* K ¹⁷⁹ qua] quam K ¹⁸⁰ excolere] extollere K ¹⁸¹ fastidio]
fastigio K ¹⁸² quantus] *om.* K ¹⁸³ affere] adfere K ¹⁸⁴ haec] *corr.* K.

[Завершення]

Вважаю, з іншого боку, що буде зайвим примушувати когось невтомно докладати зусиль до цієї настільки прекрасної дисципліни, коли, як виглядає, сама вроджена здатність, ба навіть спільна природа, підштовхує кожного до цього.

Оскільки вже людина так по своїй природі влаштована, що має сильне бажання знати, хто, скажіть, будь-ласка, якщо тільки не хоче суперечити самій природі, дозволив би собі виявляти байдужість чи відразу до цієї незрівнянної потрібної науки, завдяки якій маємо силу удосконалювати наш розум, затуманений деякою пільною первородного гріха, пізнавати дивовижний витвір всезагальної природи і його творця, впоряджувати нрави й найкорисніші життєві настанови, і врешті – підноситися на вершину людського щастя?

Тому, вважаю, що єдине треба з піднесеним умом повторити всім, хто має намір філософувати – [має значення] не те, що студіювання філософії потребує великої праці і тривалого часу, а те, що пізнання її саме в собі несе свою винагороду й силу. Хто б [із нас] не вдався до ретельних розмірковувань, станеться так, що ні обсяг [витраченого] часу не обернеться невдоволенням, ні його кількість, хай би якою великою вона була, не спроможеться змусити нас досадувати, що праця не має сенсу, бо ця найприємніша, а водночас і найкорисніша дисципліна для кожного має своє майбутнє через велике підбудження набувати її.